

УДК 376.3

Л.М. НИКОЛЕНКО,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРА В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ДИТЯЧОГО ОЗДОРОВЧОГО ТАБОРУ

Розглянуто досвід розвитку соціальних навичок дітей з розладами аутичного спектру в умовах інтеграційного дитячого оздоровчого табору. Визначено, що дитячий оздоровчий табір відіграє значну роль у набутті навичок соціальної взаємодії дітьми з порушеннями аутичного спектра. Звертається увага на важливість чіткої системної організації такої взаємодії у дитячому середовищі. Запропоновано програму розвитку соціальних навичок для дітей з аутизмом в умовах інтеграційного дитячого оздоровчого табору.

Ключові слова: соціальні навички, діти з порушеннями аутичного спектра, інтеграційний дитячий оздоровчий табір, аутизм, спеціальна освіта, соціальна взаємодія.

Постановка проблеми. Аутизм називають хворобою XXI ст. Аналіз останніх досліджень показує, що процент народжуваності дітей з розладами аутичного спектра неухильно зростає. Так, на 2017 р. статистика з аутизму діагностує на 50 дітей 1 дитину з розладами аутичного спектра, тоді як на 1995 рік діагностували 1 дитину з аутизмом на 5000 дітей з нормальним розвитком [1].

Оскільки збільшується відсоток дітей даної категорії, збільшується і потреба в їх соціалізації, бо, як показує практика, більшість людей, які страждають аутизмом, мають проблеми у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми. Тому порушена проблема є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми аутичних дітей у своїх працях вивчали і висвітлили В. Башина, О. Бичкова, О. Богдашина, В. Лебединський, О. Микільська, С. Барон-Кохен, А. Леслі, У. Фріф, Р. Хобсон та інші вчені. Вони звертали увагу на складнощі спілкування таких дітей з іншими людьми, бажання їх бути на самоті, складнощі у вираженні емоцій та почуттів.

Проте питання вирішення даної проблеми в умовах літнього оздоровчого табору не було порушено у спеціальній науковій літературі, тому потребує детального вивчення.

Формулювання мети. Розглянути позитивний досвід розвитку соціальних навичок дітей з розладами аутичного спектра в умовах дитячого оздоровчого табору і на основі опрацьованого матеріалу запропонувати програму розвитку соціальних навичок для дітей з аутизмом в умовах інтегрованого дитячого оздоровчого табору.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом в Україні у розумінні проблем людей з обмеженими можливостями відбуваються певні позитивні зміни. Соціальна політика держави, просвітницька діяльність різних асоціацій, громадських об'єднань, які виступають за дотримання прав людини, поступово змінюють існуючий психологічний клімат байдужого ставлення до людей з обмеженими можливостями. Суспільство поступово усвідомлює необхідність здійснення культурних цілей освіти, орієнтованих на особистість і її саморозвиток в конкретних педагогічних системах, в тому числі в літніх оздоровчих установах.

Літні канікули становлять значну частину річного обсягу вільного часу дітей, але далеко не всі батьки дітей з порушеннями психофізичного розвитку можуть надати своїй дитині повноцінний, правильно організований відпочинок у цей час. На допомогу тут можуть прийти літні оздоровчі табори, які займають особливе місце у роботі з оздоровлення різних категорій дітей з психофізичними порушеннями і виступають міні-моделлю суспільства, де діти вчаться співіснувати та взаємодіяти між собою, набуваючи необхідного соціального досвіду. Особливо це стосується дітей із порушеннями аутичного спектра, для яких притаманні надмірна ізоляція, замкненість, уникнення будь-яких контактів з людьми, порушення мовленнєвого розвитку, труднощі в спілкуванні з іншими людьми, більший інтерес до неживих предметів, ніж до людей. Діти-аутисти, як правило, говорять те, що думають, не замислюючись про доречність та тактовність висловлювань. Вони зазвичай не вміють брехати і говорять лише правду, що у більш дорослому віці спричиняє проблеми у спілкуванні з оточуючими людьми.

Ігрова діяльність дітей-аутистів також має певні особливості. Вони надають перевагу предметам побуту перед звичними іграшками. Для таких дітей недоступні сюжетно-рольові ігри, фантастичні та казкові елементи їх не зацікавлюють. Ігри аутистів, як правило, стереотипні та багатоповторювані: вони відтворюють ті ж самі дії багато разів. У колективі однолітків діти з порушеннями аутичного спектру поведуться стримано. Вони або пасивно ігнорують спілкування або активно відкидають його; зазвичай не відгукуються на ім'я, не реагують на пряме звертання; як правило, не вміють співчувати, співпереживати, радіти за когось, заряджатися настроєм іншої людини та ін.

Через вищевказані та інші особливості розвитку проблема інтеграції у соціум даної категорії дітей є досить складною.

Одним із ефективних шляхів її вирішення може бути організація корекційно-розвивальної роботи в літньому дитячому оздоровчому таборі або інтеграційно-реабілітаційному літньому таборі («інтеграційному», тому що він об'єднує дітей з нормальним типом розвитку та дітей, які мають психофізичні порушення (у нашому випадку – порушення аутичного спектра); реабілітаційному – через організацію і впровадження у його роботу системи спеціальних корекційно-розвивальних занять для дітей з психофізичними порушеннями).

В Україні вже є певний досвід роботи таких таборів. Більш поширена форма організації таких оздоровчих закладів – на базі загальноосвітніх установ. У Дніпрі шкільні літні оздоровчі табори організовуються на базі тих загальноосвітніх навчальних закладів, де впроваджено інклюзивну форму навчання (№10, 76, 96 та ін.; усього на Дніпропетровщині – 102 школи). Особливість такого табору полягає в тому, що там відпочивають діти різних категорій. Кожен загін формується із здорових дітей і дітей з порушеннями психофізичного розвитку. У таборі турбота здорових дітей про тих, хто, потребує допомоги, стає природною. Діти бачать чужий біль, відчувають його, допомагають впоратися з різними труднощами (насамперед – у самообслуговуванні); акумулюється енергія добра, тепла, любові та турботи, що є основою виживання у складних життєвих ситуаціях. Спортивні змагання, ігри, творчі заняття, екскурсії, конкурси і фестивалі, робота всіх секцій, студій і гуртків, читання книг, вікторини, концерти – все це організовано, сплановано так, що діти з порушеннями живуть поруч із здоровими, беруть участь у всіх загонних справах, читають вірші, співають, рухаються в ритмі танцю, дивляться, вболівають за спільну справу. Діти бачать, що вони цікаві іншим, вони потрібні людям – це дає їм життєві сили.

Поодинокі практика показує, що атмосфера табору руйнує бар'єри непорозуміння між дітьми. Фахівці, діти, молоді асистенти становлять коло спілкування дітей з порушеннями розвитку та їхніх сімей. Для дітей з аутизмом така ситуація взаємодії взагалі унікальна, зважаючи на їх обмежене коло спілкування у повсякденному житті.

Однак діти з порушеннями аутичного спектра до шкільних оздоровчих таборів майже не залучалися, оскільки потребують постійного спеціального супроводу і особливих підходів.

Позитивний досвід роботи першого в Україні інтеграційного табору для дітей з аутизмом у своїх матеріалах описує Т. Скрипник. Робота проводилася фахівцями Центру розвитку дитини з аутизмом «Сонячне коло» на базі дитячого табору «Ковпаківець» (с. Шевченкове, Котилівський р-н, Полтавська обл.) у серпні 2006 р. протягом 18 днів. Було залуче-

но 19 дітей та молодих людей у віці від 2 до 19 років (з них: 14 – з аутичним типом розвитку, 3 – нормально розвинених дітей, 1 – зі складними порушеннями (незрячість, порушення опорно-рухового апарату та аутизм), 1 – із синдромом Дауна); 7 педагогів (більшість з них – батьки дітей як з нормою розвитку, так і з порушеннями розвитку). Усього інтеграційна група складалася з 45 осіб. Водночас з цією групою у таборі «Ковпаківець» перебувало на оздоровленні 40 нормально розвинених дітей шкільного віку, тобто три дитячі загоны жили у режимі звичайного оздоровчого табору, у повсякденному житті якого брали активну участь діти, батьки та педагоги інтеграційної реабілітаційної групи. Зокрема інтегрованими були такі заходи, як лінійки, деякі конкурси, дискотеки, одноденний похід. Спільно проходило харчування у їдальні, купання у річці, плавання на байдарках. Під час театральних вистав, підготовлених реабілітаційною групою, діти звичайних загонів були зацікавленими глядачами [3].

З нашого погляду, велике корекційне значення в умовах табору мала та обставина, що кожна дитина упродовж цілого дня була включена у продуктивну взаємодію з дорослими та іншими дітьми, а особливо – з дітьми, що нормально розвиваються.

Важливим аспектом виховання аутичної дитини в умовах дитячого оздоровчого табору є й те, що, спостерігаючи за іншими дітьми, вона бачить норми соціальної взаємодії, сприймає коректні правила поведінки, на реальних прикладах бачить різницю між родиною, знайомими і незнайомими людьми та правилами взаємодії із ними. Те саме стосується і середовища ровесників – діти з аутизмом спостерігають, вчать розуміти, що таке дружба, хто є другом, як поводитися друзі.

На основі досвіду роботи інтеграційного табору центру «Сонячне коло», а також вивченої спеціальної літератури доходимо думки, що в роботі з аутичними дітьми не обов'язково розробляти окремі заняття з розвитку мовлення, моторики, інших проблемних сфер психічного розвитку, соціальних навичок тощо.

Кожне заняття має розроблятися таким чином, щоб воно працювало на розвиток і узгоджене функціонування усіх психічних сфер. Головне у корекційній роботі – враховувати індивідуальні особливості даного виду порушення, поетапне залучення до соціуму, дотримання режиму «не нашкодь», створення теплої емоційної атмосфери. Адже лише за таких умов дитина з порушеннями аутичного спектра здатна вийти зі свого світу і взаємодіяти, хоча б частково, з іншими.

Щодо подолання проблем у соціальних навичках, то найбільш дійовим є застосування на різних заняттях схожих ігрових та соціальних ситуацій, тобто тренування одних і тих самих навичок у різному контексті, що дуже важливо для дитини з аутизмом (наприклад, навички гри з м'ячем або очікування своєї черги, виконання фізичних вправ тощо) [4].

Як підтверджує наукова література і практика, окрім групових занять, з кожною дитиною мають проводитися індивідуальні. У дітей з аутизмом, з якими проводилися корекційно-розвивальні заняття протягом літньої зміни у вищезазначеному таборі відпочинку, спостерігалися позитивні зміни у характері взаємодії і комунікації на вербальному і невербальному рівнях, знизився рівень стереотипних і захисних поведінкових проявів. Як наслідок, розширився діапазон їхніх побутових, рухових і соціальних навичок.

На основі опрацьованих наукових та спеціальних джерел, власних спостережень та практичного досвіду ми розробили програму корекції та розвитку соціальних навичок у дітей з порушеннями аутичного спектра для літнього інтеграційного оздоровчого табору.

Головною метою корекційно-розвивальної програми в умовах інтеграційного літнього оздоровчого табору є інтенсивна соціально-психологічна корекція розвитку дітей з аутизмом, їх активізація в різних видах життєдіяльності. Ця мета реалізується в низці конкретних завдань:

- проведення інтенсивної корекційно-розвивальної роботи з дітьми, що мають аутичний тип розвитку;

- створення умов для інтеграції таких дітей у середовище дітей з нормальним типом розвитку, отримання аутичними дітьми досвіду перебування у дитячому оздоровчому таборі;

- здійснення психокорекційної роботи з батьками, сприяння їхньому особистісному зростанню та покращанню міжособистісних стосунків, активізування творчих проявів батьків;

- сприяння збільшенню педагогічного потенціалу родини, отриманню навичок ефективної взаємодії з дитиною;

– створення умов для отримання батьками позитивного життєвого досвіду та навичок перебування з дитиною у колективі інших дітей та дорослих, зокрема дітей з нормальним типом розвитку.

Технології реалізації поставлених завдань:

- організація дозвілля;
- прогнозування соціального розвитку дитини в соціумі;
- створення сприятливих умов для розвитку особистості у соціальному середовищі;
- активізація діяльності та пізнавальної сфери особистості;
- організація комплексної корекції для інтеграції у соціум та оздоровлення дітей з порушеннями аутичного спектра.

Унікальність середовища інтеграційного літнього табору полягає в можливості різнобічного реабілітаційного впливу на дітей з обмеженими можливостями, який полягає у такому:

1. *Соціально-комунікативна реабілітація* (зміна соціального середовища, характеру спілкування, діяльність у складі малих груп, зміна соціальної ролі).

2. *Соціально-побутова реабілітація* (догляд за собою та організація побуту в інших умовах).

3. *Соціально-психологічна реабілітація* (соціальна активізація в процесі занять: спостереження за успіхами інших дітей з обмеженими можливостями, трансформація світогляду (зміна точки зору на рівень своїх можливостей і ступінь обмежень), зниження рентних установок, підвищення власної самооцінки).

4. *Соціально-культурна реабілітація* (екскурсії, концерти, конкурси, театральні постановки, виступи запрошених артистів і творчих колективів).

5. *Соціально-педагогічна реабілітація* (спеціальні корекційно-розвивальні заняття).

У табл. 1 наведено орієнтовні види роботи, завдання для занять, методи і прийоми розвитку та корекції соціальних навичок аутичних дітей, передбачені програмою.

Таблиця 1

Орієнтовна програма розвитку та корекції соціальних навичок аутичних дітей в умовах інтеграційного дитячого оздоровчого табору

№ з/п	Вид роботи	Завдання	Методи і прийоми
1	Знайомство	– Взаємодія з іншими – Налагодження контакту між дітьми – Розвиток мовленнєвих та комунікативних здібностей	– Написання крейдою на асфальті свого імені та представлення себе – Малювання свого символу та розповідь про нього
2	Символічна гра	– Моторний розвиток – Розвиток образного мислення, творчих здібностей	– Символічна гра з паличкою, наділення її певними здібностями – Символічна гра з каштаном
3	Соціальні ігри	– Взаємодія з іншими – Розвиток комунікативних та мовленнєвих здібностей – Збагачення уявлень про соціальні ролі	– Гра «Магазин» за допомогою спеціального куточка – Гра «У театрі» за допомогою спеціального обладнання
4	Ігри з піском	– Розвиток моторики, уяви. – Релаксація	– Гра-маніпуляція з фігурками – Наділення фігур певними рисами
5	Гра-перевтілення	– Розвиток комунікативних здібностей, уяви. – Збагачення знань про поведінку людей	– Гра-перевтілення з опікуном (дитина виконує роль батька, а батько – дитини)
6	Спартакіада	– Розвиток фізичних здібностей, координації, уваги та реакції, комунікативних здібностей	– Змагання між командами, в яких беруть участь і діти і батьки (крокування один за одним по гумових шинах; перетягування канату тощо)
7	Презентація командної пісні	– Розвиток уваги, пам'яті, голосових здібностей	– Командний вибір пісні – Заучування пісні та її презентація

Закінчення табл. 1

№ з/п	Вид роботи	Завдання	Методи і прийоми
8	Вистава	– Розвиток творчих здібностей, акторської майстерності. – Подолання страху перед публікою	– Команда обирає казку та розподіляє ролі між учасниками – Командна участь у святі табору
9	«Найрозумніший»	– Розвиток мислення, уваги, пам'яті	– Гра «Еліос», – Змагання між командами
10	Малюнок на асфальті	– Розвиток комунікативних здібностей, творчих здібностей, уяви	– Командне малювання крейдою на асфальті на обрану тему – Змагання між командами за кращий малюнок та його презентація
11	Вечірній бал	– Прищеплення інтересу до взаємодії – Формування почуття безпеки та довіри до інших. – Набуття розкутості	– Вибір пари – Розучування танцю
12	Інсценування	– Виховання емоційно-го ставлення до інсценованого предмету або героя – Розвиток вербального/ невербального спілкування – Набуття розкутості	– Гра «Пантоміма». – Інсценування знайомої казки
13	Еко-ігри	– Знайомство з навколишнім середовищем – Прищеплення шанобливого ставлення до природи – Розвиток уваги	– Гра «Що було б, якщо з лісу зникли...» – Гра «Якої рослини не стало?»
14	Театралізація	– Розвиток уяви та фантазії – Емоційний розвиток – Розвиток навичок взаємодії з іншими	– Ляльковий театр – Пальчиковий театр
15	Гра «Хто – я, хто – ти?»	– Пізнання відмінностей жіночої та чоловічої статі Розвиток уявлень про соціальні ролі, комунікативних здібностей	– Гра «Намалюй і назви себе» – Гра «Склади й одягни правильно»
16	Прощання біля багаття	– Емоційний розвиток – Розвиток уваги, навичок взаємодії з іншими	– Гра «11 питань» – Прощальна пісня

Хочемо наголосити, що діти з порушеннями аутичного спектра залучаються до усіх видів діяльності поступово, пройшовши період «звикання» та адаптації до нового середовища. Якщо вони у результаті роботи хоча б не уникатимуть інших, будуть присутніми на заходах у якості спостерігачів, – це вже вбачається значним досягненням проведеної роботи і потребою її продовжувати, оскільки досвід шкільної практики показує, що з часом вони проявлятимуть більшу активність та інтерес до взаємодії, що позитивно вплине на рівень розвитку.

Дана програма розрахована на спільну роботу дітей і дорослих; вона не є остаточною, має орієнтовний характер, до неї можуть вноситися зміни відповідно до індивідуальних потреб дітей і дорослих, що братимуть у ній участь.

Висновки. Таким чином, інтеграційний табір є діювою мікромоделлю суспільства, яке живе в реальних умовах. Завдяки цьому на його основі можна створити оптимальні умови для проведення ефективної системи заходів, спрямованих на опанування кожною дитиною знань та навичок, необхідних для її незалежного проживання в соціальному середовищі: усвідомлення своїх можливостей та обмежень, соціальних ролей, уміння здійснювати самообслуговування.

Надалі вважаємо за необхідне упровадити розроблену програму у практику роботи літнього інтеграційного оздоровчого дитячого табору.

Список використаних джерел

1. Аутизм. Статистика по аутизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyp.ru/art01/autizm.php>
2. Інформаційний ресурс-центр з питань розладу спектру аутизму. Методики подолання соціальних проблем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.autism-spectrum.org.ua/index.php/social_problems_uk.html
3. Особенные дети. Літній реабілітаційний табір для дітей з аутизмом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaua.info/mamforum_arch/theme/120013.html
4. Пахомова Н.Г. Спеціальна психологія : навч. посіб. для студентів спец. 6.010105 - «Корекційна освіта» / Н.Г. Пахомова, М.М. Кононова; Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава : АСМІ, 2015. - 359 с.
5. Факты. Когда у твоего ребенка аутизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fl-life.com.ua>

References

1. *Autizm. Statistika po autizmu* [Autism. Statistics on Autism]. Access mode: <http://psyp.ru/art01/autizm.php>. (In Russian).
2. *Informatsiyniy resurs-tsestr z pytan rozladu spektru autyzmu. Metodyky podolannia sotsialnykh problem* [Information resource center for autism spectrum disorders. Methods to overcome social problems]. Access mode: http://www.autism-spectrum.org.ua/index.php/social_problems_uk.html. (In Ukrainian).
3. *Osobennye deti. Litnii rehabilitatsiyniy tabir dlia ditei z autyzmom* [Special children. Summer Rehabilitation Camp for children with autism]. Access mode: http://www.uaua.info/mamforum_arch/theme/120013.html. (In Ukrainian).
4. Pakhomova, N.H. & Kononova, M.M. (2015). *Spetsialna psykholohiia* [Special Psychology]. Poltava, ASMI Publ., 359 p. (In Ukrainian).
5. *Fakty. Kohda u tvoeho rebenka autizm* [Facts. When your child has autism]. Access mode: <http://www.fl-life.com.ua> (In Russian).

Рассмотрен опыт развития социальных навыков детей с расстройствами аутистического спектра в условиях интеграционного детского оздоровительного лагеря. Определено, что детский оздоровительный лагерь играет весомую роль в приобретении навыков социального взаимодействия детьми с нарушениями аутистического спектра. Обращено внимание на важность четкой системной организации такого взаимодействия в детской среде. Предложена программа развития социальных навыков для детей с аутизмом в условиях интеграционного детского оздоровительного лагеря.

Ключевые слова: социальные навыки, дети с нарушениями аутистического спектра, интеграционный детский оздоровительный лагерь, аутизм, специальное образование, социальное взаимодействие.

The experience of social skill development in children with autistic spectrum disorders in the conditions of children's health camp has been considered. It is determined that children's health camps play a considerable part in acquisition of skills of social interaction by children with disorders of autistic spectrum. The attention to the importance of accurate systemic organization of such interaction in the children's environment is emphasized. The program of development of social skills in children with autism in conditions of integrated children's camp is suggested.

Key words: development of social skills in children with autistic spectrum disorders, children with autism in conditions of children's camp, children's recreation camp integration, autism, social skills in children with autism, special education, social interaction.

Одержано 14.02.2017.